

APOCRIEFE DEVOTIEPRAKTIJKEN
TE BRUGGE EN OMGEVING
1661-1743

Meer dan gewone aandacht besteedde de geestelijke overheid van het Ancien Régime aan de publicatie van devotieteksten, gebeden, liederen en volksboeken. De Brugse drukkers uit de post-Tridentijnse tijd, die samen met de boekverkopers, de boekbinders, de schoolmeesters en -schoolmeesteressen het Gild der Librariërs vormden, hadden op 19 januari 1612 nieuwe statuten gekregen, opgesteld door het stadsbestuur en Mgr. Karel de Rodoan (1). Alles wat met geloof en zeden te maken had, diende aan de bisschoppelijke censuur te worden voorgelegd terwijl de uitoefening van het drukkersberoep aan een voorafgaande bisschoppelijke machtiging onderworpen was (2). Toch verschenen af en toe niet gecensureerde gebeden en liederen.

De Hemelbrief van 1661

In 1661 kwam in het Brugse en het Ieperse een zogenaamde Hemelbrief in omloop, gedrukt bij de Ieperse drukker Dominicus Ramault (3). Het gold hier een apocriefe brief die door Jezus Christus zelf met zijn eigen bloed zou zijn geschreven en in het jaar 1661 te Keulen uit de hemel zou neergelaten zijn. Bij deze brief was een « Liedeken » gevoegd. Noch in de Brugse bisschoppelijke Acta noch in die van Aken en Keulen konden exemplaren van de Hemelbrief en lied teruggevonden worden (4).

Het is voldoende bekend dat de zogeheten Hemelbrieven die de schriftelijke openbaring bevatten van God zelf, meestal betrekking hebben tot de zondagsheiliging en aldus de naam

(1) Zie A.C. De Schrevel, Statuts de la Gilde des libraires, imprimeurs, maîtres et maîtresses d'école à Bruges, 19 janvier 1612 in Annales de la Société d'Emulation de Bruges, deel LIII (1902) blz. 135-302; alsook A. Schouteet, Inventaris van het archief van het voormalig gild van de Librariërs en van de vereniging van schoolmeesters te Brugge in Annales de la Société d'Emulation de Bruges, deel C (1963) blz. 228-269.

(2) In de Acta der Brugse bisschoppen komen talrijke namen voor van gemachtigde boekdrukkers.

(3) Over Dominicus Ramault (1633-1672) zie: A. Diegerick, Essai de bibliographie Yproise waar de Hemelbrief van 1661 niet vermeld wordt.

(4) Mgr. Erich Stephany, Domarchivaris te Aken, en Dr. Jacob Torsy van het Historisches Archiv des Erzbistums Köln deden in januari de nodige opzoekingen.

Zondagsbrieven dragen (5). De Hemelbrief is ook een beschutting in oorlogstijd, maakt onkwetsbaar en vrij tegen kogels en soms bevat de Hemelbrief een gebed dat, gedragen op het lichaam, vrijwaart tegen plotse dood, tegen donder en bliksem, tegen neusbloeden en tegen brand en pest (6). Het is niet denkbeeldig dat onze Ieperse Hemelbrief van 1661 betrekking had met de opkomende pestepidemie die in 1666 in volle hevigheid zou woeden. In ieder geval worden te Brugge in 1661 bij de paters Jezuiten belangrijke relieken overgebracht van de tot pestpatroon uitgeroepen Sint Franciscus-Xaverius (7).

Keulen als plaats van nederzetting van een Hemelbrief was niet nieuw. Op het einde van de 15e eeuw was aldaar reeds een geval bekend (8). Ongewoon echter was het gebruik van het bloed van Christus want meestal worden de Hemelbrieven in gouden letters geschreven.

Hoe dan ook de zaak scheen de vicarissen van het openstaande bisdom Brugge belangrijk genoeg om een gedrukte omzendbrief (zie *bijlage*) aan alle pastoors te sturen waarin bevel wordt gegeven de bestaande exemplaren te verbranden en de gelovigen te onderrichten over het apocriefe van de inhoud (9). Om erger te voorkomen voor de toekomst werd op 29 november van ditzelfde jaar 1661 aan alle boekverkopers bevolen voortaan geen gazetten, liederen (10), berijmde aflaatteksten en dergelijke zonder voorafgaande goedkeuring te drukken of te verkopen (11).

Het verkopen van liederen schijnt in die tijd aan bisschoppelijke goedkeuring verbonden te zijn want in 1679 krijgt de Gentenaar Philippus Bossuyt de toelating om een lied te Brugge te verspreiden

(5) Dr. Gessler publiceerde in *Volkskunde* 1943, blz. 121-134 een Zondagsbrief die in het jaar 1691 te Arras neergedaald was.

(6) Zie *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, Berlin-Leipzig, 1934-35, deel IV s.v. Himmelsbrief.

(7) Zie *Acta* 1661, 25 mei, blz. 84r.

(8) Zie *Annalen des Historischen Vereins für den Niederrhein*, Heft 108, 1926, blz. 83.

(9) Zie *Acta* 1661, 9 juli, blz. 156-157, waar ook de omzendbrief, gedrukt bij de weduwe van Joannes Clouwet, te vinden is.

(10) Een plakkaat van 26 sept. 1663 vernieuwde het verbod « te divulgeren... Liedekens daer uyt schandael soude spruyten, 't en zy naer visitatie ». (*Plac. v. Vlaenderen* III 77).

(11) *Acta* 1661, 29 november, blz. 117: *Bibliopolis hujus civitatis ordinatum ne imposterum presumant imprimere aut impressa divendere nova sive gazettas, cantilenas, rythmos, publicationes indulgentiarum et his similia sine praevia approbatione censoris ordinarii sub poena correctionis ordinaria et confiscationis omnium sic impressorum et apud ipsos inventorum.*

over het bezoek van Karel II aan de stad Gent (12) en tien jaar later krijgt Petrus Goossens, opnieuw een Gentenaar, de toelating om te Brugge een Passielied en twee niet nader genoemde niet obscene lieden te verkopen (13).

Ook voor het verbieden van het Mechelse lied (met spotprent) over de mol op het kerkhof werd in 1689 beroep op het bisdom te Brugge gedaan (14).

De Dominee van IJzendijke : 1724

Ook in de 18e eeuw komen in de bisschoppelijke bescheiden af en toe gegevens voor over verboden volksliederen. Op 15 september 1707 werd de Brugse boekverkoper Petrus Vande Capelle (15) naar het vicariaat geroepen waar hij door de officiaal streng werd berispt omdat hij een niet nader genoemd onbehoorlijk lied (*non satis honesta*) had verkocht. Hij moest de resterende exemplaren terstond inleveren en beloven niets meer van dien aard te drukken zonder uitdrukkelijke goedkeuring van de bisschoppelijke boekkeurder (16).

Méer opschudding verwekte in 1724 een lied op de onlangs gestorven dominee van IJzendijke die door zijn geschrijf aan de Staten van Holland erin slaagde het kloostertje der Minderbroeders te doen supprimeren. De IJzendijkse Minderbroeders nemen, aldus het apocriefe lied, daarop hun intrek te Sas van Gent maar kort daarop valt de dominee van IJzendijke ziek en sterft. Hij wordt opgebaard en bewaakt maar een zwarte hond — de duivel — komt in de sterfkamer zo baarlijk huishouden dat de wakers op de vlucht slaan. De bijgeroepen opperdominee is na korte tijd verplicht dit voorbeeld te volgen. Een voerman brengt tenslotte de oplossing door zijn verklaring dat de verjaagde Minderbroeders, mits toelating van de Staten van Holland, er zeker zouden in slagen de duivelse hond te verdrijven. Twee Minderbroeders trekken dan vanuit Sas van Gent met het Allerheiligste naar IJzendijke en kunnen het zwarte duivelbeest onschadelijk maken. Gevolg : de Minderbroeders mogen terugkeren naar hun klooster. Aan de toehoorders van het lied de les te trekken uit deze krachtmeting tussen katholieken en Calvinse Hervormden.

(12) Acta 1679, 10 maart, blz. 772.

(13) Acta 1689, 29 maart blz. 147r.

(14) Over dit geval handelen we in een volgende bijdrage.

(15) Over Vande Capelle zie A. Visart de Bocarmé, *Recherches sur les imprimeurs brugeois*, Bruges 1928, blz. 55 ; alsook A. Schouteet, *Inventaris...* blz. 261.

(16) Zie Acta 1707, 15 september, blz. 66v.

Een exemplaar van het apocriefe lied werd door Franciscus Vekemans, missionaris te IJzendijke (17) aan Mgr. Van Susteren opgestuurd. Deze liet onmiddellijk weten aan de deken van Aardenburg dat het smadelijk lied met alle macht en met medehulp van de pastoors uit de dekenij uit de circulatie moest geweerd worden (18).

In een studie over dit lied heeft J. Ch. Cornelis onlangs dit lied gedateerd op het jaar 1780 (19). Op grond van een verkeerde tekstinterpretatie van de zesde stroof van dit lied verwerpt hij de datering van D. Wouters en J. Moormann die het ontstaan in het jaar 1725 hadden vooropgesteld (20). Deze zesde stroof luidt aldus :

Zie hier de wijzer die is rond
Den tijd van vijftig jaren
Wil God de Heer door zijn verbond
Den Dominee nog sparen.
De man viel ziek en krank te bed
Niemand die weet, wat dat hem let
Dokter en chirurgijnen
En kennen niet zijn pijnen.

De volkse dichter heeft in stroof zes duidelijk laten verstaan dat voor de vijftigjarige dominee het levenseinde gekomen is nl. « dat de wijzer rond is ». Zo wordt onmiddellijk gesproken over zijn ziekte en dood. Het was dan ook niet te verwonderen dat J. Ch. Cornelis in zijn historische opzoekingen geen enkele dominee heeft gevonden die in de 18e eeuw vijftig jaar te IJzendijke stond.

J. Ch. Cornelis verwijst tenslotte nog naar het werk van D. Wouters nl. *Hofken van geestelijke Liederen* (Uitg. Spectrum Utrecht, 1933) waar beweerd wordt dat het straatlied bij de Rooms en méér dan bij de Protestanten van betekenis was. Deze bewering is juist voor zover het de volksmens be-

(17) Franciscus Vekemans, een priester uit het Bisdom Brugge, werd op 18 december 1721 aangesteld als missionaris te IJzendijke. Zie Acta 1721, 18 december, blz. 244r. Hij verbleef er tot december 1724, toen Cornelius D'Hogere hem daar opvolgde.

(18) Acta 1724, 19 februari, blz. 113r + v. In margine staat: « inhibitum cantandi cantilenam ministro injuriosam ».

(19) Zie J. Ch. Cornelis, Lied van den Dominee van IJzendijke zijnd een wonderlijke historie voorgevallen in een stedeke genaamd IJzendijkse bij Sas van Gent in het jaar 1780 in Appeltjes van het Meetjesland, 1965, blz. 176-187, waar de integrale tekst wordt gepubliceerd, nl. 27 achtregelige strofen.

(20) D. Wouters en J. Moormann, Het Straatlied, Uitg. Maatschappij Holland, Amsterdam, waar een onvolledige tekst van dit lied te vinden is. Ook M. Sinninghe geeft in zijn Zeeuwsch Sagenboek, uitg. Thieme en Comp. Zutphen 1933, blz. 171-174, slechts een deel van de tekst.

treft. Echter niet voor de bisschoppen en hogere instanties die er gewoonlijk met volle kracht tegen reageerden. Zo de Brugse bisschop Mgr. Van Susteren die zoals boven reeds gezegd het lied (cantilena !) uit de circulatie liet verwijderen met het verbod het te verkopen, te lezen of te zingen, als zijnde vals van inhoud en zeer schadelijk voor de katholieken uit het district Aardenburg (21).

Dat de inhoud vals was moest natuurlijk ook de bisschop bekend zijn want een klooster van Minderbroeders te IJzendijke of Sas van Gent had er nooit bestaan. Wel hadden vanaf 1705 enkele Kapucijnen, te beginnen met pater Carolus de Spinoza, opeenvolgend te IJzendijke als missionaris gewerkt waar ze in de Koninginnestraat verblijf hielden. Zij werden echter reeds in 1715 door wereldgeestelijken uit het Bisdom Brugge vervangen (22) en vanaf 1728 waren het uitsluitend Hollandse priesters die te IJzendijke verbleven (23).

De datering 1780 is bijgevolg alleen toe te schrijven aan het taai voortleven van een succesrijk volkslied, alle bisschoppelijke suppressie ten spijt. Meerdere drukkers hebben het dan ook in hun fonds van genummerde reeksen opgenomen o.m. Thys te Antwerpen, van Paemel te Gent en Lambin-Verwaerde te Ieper (24) en zij zijn er niet voor teruggeschrikt een jongere datering aan het veel oudere lied te geven.

Het Oostendse Meyliedeken : 1743

Het laatste genoteerde optreden tegen het volkslied dateert uit 1743. In april van dit jaar had een liedjeszanger te Oostende in het openbaar een lied verkocht en gezongen dat de titel droeg : *Nieuw ende aengenaem Meyliedeken*. Onder-

(21) Acta 1724, 19 febr., blz. 113 : ... ut cantilena illa prohibeatur vendi, legi aut cantari tamquam falsa ac catholicis in districtu Aardenburgensi degentibus maxime nociva.

(22) Zie J. Ch. Cornelis, a.w. blz. 185.

(23) Onze lijst opgemaakt volgens de benoemingsbescheiden in de Brugse Acta bevat volgende namen : Dec. 1718 : Stevens ; januari 1719 : Jacobus Sevenoy ; december 1721 : Franciscus Vekemans ; december 1724 : Cornelius D'Hogere ; september 1728 : Adriaan Boutens ('s Hertogenbosch) ; februari 1730 : Franciscus Grinne ('s Hertogenbosch) ; Adam Wachtenaar ; maart 1741 : Filip Bocxtael.

(24) Zie H. Stalpaert, Repertorium van Volksliederen op vliegende bladen in *Volkskunde* 1961, blz. 79, nr. 50.

pastoor Jan Pellecijn (25) had, in de afwezigheid van zijn pastoor Jan Baptist Sarton (26), gebod gegeven na ruggespraak met de stadsmagistraat, dit optreden stop te zetten omdat er in het lied tal van dubbelzinnige uitdrukkingen voorkwamen. Kort daarop echter hadden de heren van Oostende op eigen houtje toch machtiging verleend aan de zanger. Deze rechtsverkrachting werd door onderpastoor Pellecijn aan Mgr de Castillion meegedeeld en deze liet op zijn beurt aan de stadsmagistraat weten dat hun optreden niet in orde was : « ... want u genoegsaem bekend is dat oock selve voor Liedekens versoght wort de approbatie vanden geestelicken Boekkeurder, gelyck blyckt uyt de placetboeken... (27).

Aan het volkslied werd in de 19e eeuw door de bisschoppen niet erg veel aandacht meer besteed. Het was definitief tot het domein van de folklore afgedaald waar het geen dogmatische of morele pretenties meer had. Wel wordt de aandacht verscherpt in de opkomende Blauwvoetertijd toen het lied de nieuwe volkse idealen van de studerende jeugd aan de wereld verkondigde. Zo liet Mgr. Faict aan superior Delbar van Roeselare op 28 juni 1877 weten dat leerling August Ghekierie zich niet met de uitgave van studentenliederen moest inlaten « ... parce qu'ils doivent consacrer tout leur temps à leurs études... De nos jours, plus qu'autrefois la jeunesse est irréfléchie et téméraire. Ce que je ne comprends point c'est l'engouement de quelques hommes qui poussent en avant la jeunesse, en dépit de la Règle et en compromettant l'avenir » (28). Deze laatste zin over « quelques hommes » en hun « overdrijving » zinspeelt duidelijk op de vlaamsgezinde actie van sommige Roeselaarse leraars die,

(25) Pellecijn Jan, geboren te Temse. Oratoriaan geworden in 1727. Onderpastoor op St. Petrus en Paulus te Oostende van juli 1742 tot november 1745.

(26) Sarton Jan-Baptist, Oratoriaan. Geboren te Mechelen in 1703. Eerste president en regent der studiën te Veurne (zie F. Van den Bergh, *Geschiedenis van de Latijnsche Schoole en van het Bisschoppelijk College te Veurne*, Veurne 1952, blz. 45). Overste der Oratorianen te Brussel in 1724 alsook bestuurder van het Brussels Begijnhof en kapelaan op St. Gudula. Pastoor van St. Petrus en Paulus te Oostende in oktober 1741 waar hij op 30 januari 1748 stierf.

(27) Acta 1743, 29 april, blz. 131r + v. In margine : *difficultas cum magistratu Ostendano circa approbatione cantilenarum.*

(28) Acta 1877, 28 juni, blz. 283 : *Lettre à Mr. le Chan. Delbar Supérieur du Petit Séminaire à Roulers.*

naar het voorbeeld van Hugo Verriest, de blauwvoeterie bij hun leerlingen steunden.

J. Geldhof

Bijlage. — Omzendbrief over de Hemelbrief

Gedrukte omzendbrief van de vicarissen van het openstaande Bisdom Brugge aan de gelovigen van het Bisdom. Gedrukt bij de weduwe van Joannes Clouwet : juli 1661.

« De Vicarissen generael in het gheestelick ende tydelick van het vacheerende Bisdom van Brugghe aen alle Christi-gheloovige inghesetene des selve Bisdoms saluyt.

Alzoo t' onser kennisse ghekomen is hoe dat onder de inwoonders deses Bisdoms voort uyt-gestroeyt ende verkocht ende alreede in handen van vele te vinden is seeckeren Brief, uytghegheven op den Naem van Jesus-Christus onsen salighmaecker, als oft dat den selven by Hem met enckel Bloedt waer ghescreven binnen de stadt van Ceulen in het jeghenwoordigh jaer 1661. Welcken Brief met een Liedeken daer by ghevoeght inde Vlaemsche Taele, ghedruckt is binnen Ipre by Dominicus Ramault Boeckdrucker aldaer ; ende dat inden selven Brief begrepen syn vele valscheden, dolinghen ende andere saeckens waer uyt anders niet te verwachten en staet als verargheringhe ende ontstichtinghe van vele persoonen ende groote onsteltenisse in het ghemoet van goede ende Godtvruchtighe Christi-gheloovighe : Soo is het dat wy op alles wel gelet ende rypelick ondersocht hebbende, willende alleen dit ende dierghelycke quaet dat daer synen oorspronck soude kunnen uyt-nemen, verhoeden ende beletten, hebben verclaert, ghelyck dat wy verclaeren midts dese, den voorseyden Brief te wesen versiert, onwaerachtigh ende vol bedrogh ghelyck oock 't voorgemelde Liedeken voor soo veele als het relatijf is aen den selven Brief ».

— Gedrukt te Brugge bij de weduwe van Joannes Clouwet, juli 1661. (Exemplaar in Archief BB. Zie voetnoot 9).

Zantekoorn

De moord steken. — Verscheidene lezers o.m. uit Wevelgem, Bavikhove, Meulebeke, wijzen op de fout (moor voor moord) in de wvl. spreuk in vorig nummer, blz. 46. De zegging moet daar als volgt gelezen worden : « Os je de moord stikt, zoeken ze nog je zakken af voor te zien of dat er niet in d'hoeken zit ».

Tegen de toog schippen : een verse pint bier bestellen. « Gaan me nog 'n keer tegen den toog schippen ? » (er nog een pakken). Gullegem.

Grote angst. — Een visser vertelt te Oostende aan de herbergtafel over zijn tegenkomsten in het stormweer : « Broere, 'k ha 't schijt in m'n broek, ha-je moeten jen duim in m'n kerf steken, ie was of van gepijndheid ».

A.H.